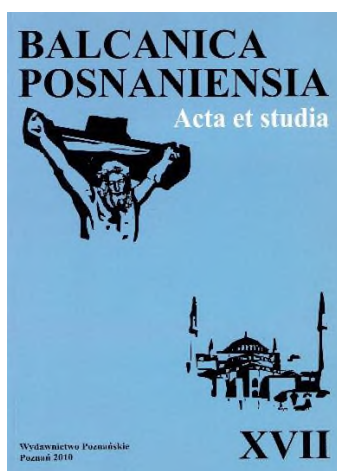

Szczepański Wojciech, *Religijne, ponadreligijne, areligijne czy antyreligijne oblicze albańskiego odrodzenia narodowego w latach 1878–1918?*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2010, t. 17, s. 79–90.

<https://doi.org/10.14746/bp.2010.17.7>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52459>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

bch.amu.edu.pl

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersytet
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

RELIGIJNE, PONADRELIGIJNE, ARELIGIJNE CZY ANTYRELIGIJNE OBLCZE ALBAŃSKIEGO ODRODZENIA NARODOWEGO W LATACH 1878-1918?

WOJCIECH SZCZEPAŃSKI

ABSTRACT. Wojciech Szczepański, *Religijne, ponadreligijne, areligijne czy antyreligijne oblicze albańskiego odrodzenia narodowego w latach 1878-1918?* (*The religious, over religious, nonreligious or antireligious face in the national Albanian awakening, 1878-1918?*).

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XVII. Poznań 2010, Wydawnictwo Poznańskie, pp. 79-90. ISBN 978-83-7177-650-2, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Wojciech Szczepański, Poznań, Polska – Poland.

Celem niniejszego szkicu jest zwrócenie uwagi na nie zawsze dostatecznie zauważaną obecność religii w albańskim odrodzeniu narodowym (alb. *rilindja kombëtare*), szczególnie w jego wymiarze politycznym, a także próba udzielenia odpowiedzi na pytanie dotyczące charakteru i wagi tej obecności, co może pomóc uznać takie lub inne oblicze *rilindji* za najbardziej odpowiadające ówczesnej rzeczywistości. W prezentowanych rozważaniach zrezygnowano z wtórnego przybliżania, za dobrze już znanymi opracowaniami innych autorów, kalendarium albańskiego odrodzenia narodowego oraz ze szczegółowej analizy poszczególnych zdarzeń natury dyplomatycznej, militarnej, kulturalnej czy gospodarczej, do których dochodziło w dobie *rilindji*¹.

¹ Warte uwagi opracowania monograficzne lub artykuły, jak też fragmenty syntezy dziejów albańskich i ogólnobańskich, poświęcone albańskiemu odrodzeniu narodowemu, to m.in.: S. Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, Princeton 1967; tenże, *Beginnings of Albanian nationalist and autonomous trends: The Albanian League, 1878-1881*, „The American Slavic and East European Review”, 1953, R. XII, No. 2, s. 219-232; P. Bartl, *Albanci. Od srednjeg veka do danas*, Beograd 2001, s. 92-161; tenże, *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhngigkeitsbewegung (1878-1912)*, Wiesbaden 1968; P. Hradečný, L. Hladký, *Dějiny Albnie*, Praha 2008, s. 199-318; K. Frashëri [K. Frashëri], *The history of Albania (a brief survey)*, Tirana 1964; L. Stavrijanos, *Balkan posle 1453. godine*, Beograd 2005, s. 473-488; S. Draškić, *Evropa i albansko pitanje (1830-1921). Prilozi proučavanju istorije Albanije od početka nacionalnog preporoda (1830) do Konferencije ambasadora u Parizu (1921)*, Beograd 2000; S. Dimitrov, K. Mančev, *Istorija na balkanskite narodi*, t. II, Sofija 1999, s. 45-64; T. Murzaku, *Vzniknvanie na albanskijat vapros i mjasoto mu v obšcata balkanska konfiguraci-*

Przyjęto się uważać, że religie i konkretne treści religijne nie miały fundamentalnego czy substancjonalnego znaczenia dla odrodzenia narodowego ludności albańskojęzycznej z Bałkanów², dokonującego się w drugiej połowie XIX i na progu XX w.³ Konstytutywne znaczenie dla dojrzewającej w okresie *rilindji* albańskiej koncepcji narodowej miały za to z pewnością: język, łączący zróżnicowane społeczności albańskie i jednocześnie oddzielający je od sąsiadów (Słowian Południowych, Greków, Turków, Wołochów i Romów) oraz oryginalne albańskie prawo zwyczajowe, ujęte w poszczególnych kodeksach (*kanunach*), z których najbardziej znany stał się *Kanun Lekë Dukagjina*⁴. Pomimo występowania w języku albańskim różnic dialekalnych oraz różnic w obyczajach kultywowanych przez poszczególne grupy Albańczyków, wymienione atrybuty, a także pamięć o Skanderbegu – największym bohaterze albańskich dziejów, a jednocześnie mitycznym herosie, sławionym w pieśniach i legendach – stanowiły dla animatorów albańskiego przebudzenia narodowego spoiwo umożliwiające inicjowanie politycznych projektów zjednoczeniowych. Tymczasem nigdy nie zostało z sukcesem wykorzystane w tym charakterze żadne z praktykowanych przez Albańczyków wyznań religijnych, chociaż próby takie podejmowane były na przykład (i przede wszystkim) w odniesieniu do bektaszyzmu (głównie za sprawą Naima Frashëriego). Również mit skanderbegowski, bez którego wyobrażenie sobie procesu integracji narodowej Albańczyków w wiekach XIX i XX nie wydaje się w ogóle możliwe, nie przyczynił się do wypełnienia programów ideowo-politycznych doby *rilindji* treścią *stricte* religijną, choć liderom albańskiego odrodzenia narodowego doskonale znana była więź bohaterskiego wodza z religią chrześcijańską (i instytucją Kościoła rzymskokatolickiego)⁵.

ja, [w:] A. Željazkova (red.), *Albanija i albanskite identičnosti. Izsledvanija*, Sofija 2000, s. 260-283; G. Castellán, *Histoire des Balkans (XIVe-XXe siècle)*, Paris 1991, s. 358-362.

² W tekście niniejszym nie podejmuje się rozważań dotyczących przebiegu procesu odrodzenia narodowego Albańczyków z diaspory pozalbańskiej (z wyjątkiem pojedynczych wzmianek nt. związków Albańczyków spoza Bałkanów z aktywnością liderów albańskich czynnych na Płw. Bałkańskim oraz odniesień do prężnej aktywności albańskiej w Stambule).

³ Historycy wskazują różne cezury *rilindji* oraz różne wydarzenia o kluczowym dla niej znaczeniu, zgodnie podkreślając jednak wagę takich przełomowych momentów, jak aktywność w latach 1878-1881 zawiazanej w Prizrenie Ligi Albańskiej oraz proklamowanie we Vlorze 28 XI 1912 r. państwowości albańskiej przez Ismaila Qemala (1844-1919). Autor niniejszych rozważań jest przekonany, iż finalnego etapu *rilindji* nie zamknął rok 1912 i przypadająca nań deklaracja utworzenia niepodległej Albanii, w związku z czym opowiada się on za traktowaniem okresu wojen bałkańskich oraz I wojny światowej (i krótkotrwałego, względnego spokoju na terytorium suwerennej Albanii pomiędzy wymienionymi wojnami), jako zawierającego się w dobie *rilindji*.

⁴ Pełna edycja kodeksu Lekë Dukagjina: *Kanuni i Lekë Dukagjini – The Code of Lekë Dukagjini. Albanian Text Collected and Arranged by Shijefën Gjeçov*, Translated, with an Introduction by L. Fox, New York 1989. Nt. tego oraz innych albańskich *kanunów*, zob. również m.in.: R. Elsie, *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology, and Folk Culture*, New York 2001, s. 146-150; M. Hasluck, *The unwritten law in Albania*, Cambridge 1956; S. Pupovci, *Gradanskopravni odnosi u zakoniku Leke Dukadina*, Priština 1968.

⁵ W. Szczepański, *Znaczenie katolicyzmu dla odrodzenia narodowego Albańczyków i budowy przez nich własnego państwa (druga połowa XIX – początek XX w.)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. XLII, 2007, s. 7.

Badacze charakteryzujący albańskie odrodzenie narodowe, podkreślając jego świecki charakter, eksploatują słowa jednego z głównych budźicieli albańskiej świadomości narodowej Pashko Vasy (1825-1892), pochodzącego ze Szkodry katolika, w których wezwał on swoich podzielonych religijnie i politycznie rodaków do uznania albańskości za jedyną „religię” Albańczyków. Niejednokrotnie zresztą ów wers popularnej pieśni P. Vasy z 1878 r., zatytułowanej przezeń „O Albanio!” (alb. *O moj Shqypni*)⁶, cytowany był w różnego rodzaju piśmiennictwie jako wyrwany z kontekstu, w celu nadania pożądanego wydźwięku poglądom w mniejszym lub większym zakresie rozmiągającym się z prawdą historyczną (celowano w tym w Albanii w epoce urzędowego ateizmu, obłudnie uzasadnianego przez reżim Envera Hoxhy propagandowymi interpretacjami tradycji *rilindji*⁷). Słowa P. Vasy, jak już to zaznaczono, stanowiły poetyckie wezwanie do budowania przez Albańczyków jedności wbrew rozdzielaającym ich podziałom konfesyjnym, nie zaś opis rzeczywistości mający polegać na stwierdzeniu rzekomego odrzucenia już na progu *rilindji* przez Albańczyków wywodzących się z różnych tradycji religijnych swoich wyznań i opowiedzenia się za tworzeniem „nowej, świeckiej religii”, czy też – jak ujął to Ger Dujzings – „swoistej religii obywatelskiej”⁸. Postulując ponadreligijną jedność Albańczyków, P. Vasa i inni, bliscy mu w wyznawanych poglądach, „fundatorzy” albańskiego odrodzenia narodowego, nie tylko wiedzieli o religijnym rozwarstwieniu ludności albańskiej, ale także zdawali sobie sprawę z faktu odgrywania przez poszczególne religie doniosłych ról w życiu całych albańskich społeczności i niejednej wybitnej albańskiej jednostki (w tym niektórych orędowników narodowego przebudzenia). Bynajmniej nie mieli oni zatem na celu naiwnego propagowania światopoglądu ateistycznego (mimo iż źródła potwierdzają, że sam P. Vasa wyznawał, przynajmniej okresowo, poglądy antyklerykalne⁹), lecz patriotyzmu, dla którego najistotniejszymi wektorami miały się stać miłość albańskiej ziemi i jedność albańskiego ludu. W ostatnich słowach pieśni „O Albanio!” P. Vasa odwołuje się zresztą do Boga, apelując o honor i obronę przez Albańczyków swojego terytorium, aż po gotowość „zginiecia po męsku, jak [...] przodkowie niegdyś”, co pozwala na „nieokrycie się hańbą w obliczu Boga”¹⁰.

W rezultacie zmian politycznych i przeobrażeń społeczno-kulturowych, które wśród Albańczyków różnego pochodzenia społecznego, różnych wyznań i różnych

⁶ W całości pieśń ta, za wersją ogłoszoną w 1881 r. przez Jana U. Jarnika, przytoczona jest w: R. Elsie, *Zarys historii literatury albańskiej*, z. 3: *Albańska literatura wieku XVIII i XIX*, Toruń 2004, s. 91-96.

⁷ D. Wybranowski, *Działalność fundamentalistów i ugrupowań islamu radykalnego na obszarze Bałkanów Zachodnich (Bośnia i Hercegowina, Albania, Kosowo, Macedonia) w końcu XX i na początku XXI wieku*, [w:] *Wybrane aspekty bezpieczeństwa*, t. II, red. nauk. J.J. Piątek, R. Podgórzynska, Szczecin 2007, s. 120; F. Lubonja, *Albania – wolność zagrożona. Wybór publicystyki z lat 1991-2002*, Sejny 2005, s. 149.

⁸ G. Dejzings [Dujzings], *Religija i identitet na Kosovu*, Beograd 2005, s. 214-215.

⁹ Świadcstwa antyklerykalnych zapamiętań P. Vasy, ukształtowanych zapewne przede wszystkim pod wpływem włoskiej ideologii rewolucyjnej, dostarczają jego dwa listy, napisane w Bolonii w 1848 r., zob.: R. Elsie, *Zarys historii literatury albańskiej*, z. 3: *Albańska*, s. 85-86.

¹⁰ Tamże, s. 96.

orientacji politycznych, stających się po raz pierwszy w dziejach jednym narodem, zapoczątkowane zostały w okresie *rilindji*, rzeczywiście doszło u Albańczyków, jak określił to Fatos Lubonja, do pewnego osłabienia tradycyjnych więzi oraz uczuć religijnych przy jednoczesnym umacnianiu się roli świeckiej ideologii, wykreowanej przez ruch narodowy¹¹. Jednak zarówno przed *rilindją*, jak i w jej trakcie (co najmniej do wojen bałkańskich czy I wojny światowej), Albańczyków, jak ujął to Abaz Ermenji, cytowany przez wspomnianego F. Lubonję, „łączyły [przede wszystkim] więzi religijne lub regionalne. Znali siebie jako chrześcijan lub muzułmanów, Gegów lub Tosków, Dukagjinów lub Kurveleshów, a nie jako synów jednego narodu we współczesnym rozumieniu tego słowa”¹². Wspomniane więzi religijne były wówczas, tak dla zwykłych Albańczyków, jak i dla wielu przedstawicieli albańskich elit, naprawdę istotne, wbrew obiegowym opiniom o rzekomo „odwiecznej” indyferencji Albańczyków w sprawach wiary, czy też poglądom o ich religijnej labilności, jakoby szczególnej na tle innych bałkańskich nacji¹³.

Albańczycy z wilajetów: kosowskiego, szkoderskiego, bitolskiego i janińskiego, angażując się w ostatniej ćwierci XIX w. w przedsięwzięcia polityczne, zbrojne czy kulturalno-oświatowe, inicjowane (nierzadko z inspiracji pozabałkańskiej diaspory) przez albańskie elity ze Stambułu oraz stolic i głównych miast wymienionych prowincji europejskiej części Turcji, wnosili w swoje działania świadomość, przekonania oraz doświadczenia ukształtowane i uzyskane w związku z posiadanymi korzeniami, pielęgnowanymi tradycjami, jak i wyznawanymi wierzeniami religijnymi. Niektóre z osób wybijających się na czoło ruchu odrodzenia narodowego usiłowały wykorzystać własną religię w krzewieniu idei odrodzenia narodowego i konstruować projekty polityczne, co do zasady otwarte na Albańczyków wszystkich wyznań, organizowane jednak przede wszystkim na bazie środowiska współwyznawców. Inni z nieformalnych albańskich liderów rychło opowiedzieli się za ideą budowy jak najszerzego, można rzec „wszechalbańskiego”, ruchu na rzecz poszerzenia wolności oraz realizacji celów politycznych i terytorialnych, w którego programowaniu od początku uczestniczyć mieli, w możliwie równym stopniu, przedstawiciele wszystkich denominacji religijnych.

Przełomowe dla albańskiego procesu narodotwórczego projekty ideowe i polityczne sformułowane zostały pod koniec lat siedemdziesiątych XIX stulecia. Dokonali tego wybitni albańscy twórcy kultury i Albańczycy – urzędnicy osmańscy, zaangażowani w propagowanie języka albańskiego oraz idei zjednoczenia ludności albańskiej na Bałkanach i dążenia przez nią do scalenia w jeden organizm zamieszkiwanych przez siebie terytoriów, których części, na mocy uregulowań traktatowych negocjowanych po kryzysie wschodnim (1875-1878), podzielone miały zostać między Turcję i jej chrześcijańskich sąsiadów (Czarnogórę, Grecję i Serbię). Pierwszoplanową rolę odegrał tu funkcjonujący od 1877 r. w utajnieniu w Stambule, albański

¹¹ F. Lubonja, *Albania – wolność zagrożona*, s. 147.

¹² Tamże.

¹³ Tamże; M. Vickers [M. Vickers], Dž. Petifer [J. Pettifer], *Albanija. Od anarhije do balkanskog identiteta*, Beograd 1998, s. 96.

Komitet Centralny (Główny Komitet Obrony Praw Narodu Albańskiego – alb. *Komitet Qendror për mbrojtjen e të Drejtave të Kombësisë Shqiptare*), zwany najczęściej w skrócie Komitetem Stambulskim¹⁴. Skupiał on w swych szeregach albańskich intelektualistów (głównie muzułmanów związanych z bektaszyzmem, ale i chrześcijan) oraz urzędników (głównie muzułmanów-sunitów), nierzadko zajmujących ważne posady w Stambule lub też w centrach administracyjnych europejskiej części Turcji¹⁵. Autorzy różnych albańskich manifestów i innych wystąpień politycznych z lat 1877-1878, a także osoby, które kierowały w 1878 r. wiecami albańskimi, bezpośrednio przygotowując grunt pod zawiązanie Ligi w południowometochijskim Prizrenie, nawiązywali do tradycji wcześniejszych, międzykrainowych porozumień (tzw. *besëlidhji*), zawieranych pomiędzy poszczególnymi społecznościami albańskimi. Niektóre z tych porozumień, jak np. wieńczące tzw. kongres mesaplicki (w 1847 r.), stanowiły okazję do tego, by ich sygnatariusze wyrażali koncepcję ponadreligijnej jedności Albańczyków (w konkluzjach wspomnianego kongresu znalazło się m.in. stwierdzenie „naród albański, muzułmanie, czy też chrześcijanie, jest jeden”)¹⁶.

W przełomowych dla powstania Ligi momentach z końca maja i początku czerwca 1878 r. najzręczniejszą taktykę na rzecz ponadreligijnego zjednoczenia Albańczyków stosowali bracia Abdyl Frashëri (1839-1892) i Sami Frashëri (1850-1904) oraz ich najbliżsi współpracownicy, wśród których byli wyznawcy islamu sunnickiego i bektaszyzmu, jak również chrześcijanie obrządków katolickiego i prawosławnego. Propozycją intelektualną i społeczno-polityczną tego środowiska było takie sformułowanie programu „sprawy albańskiej”, by kwestie różnicowania religijnego nie były w nim akcentowane. W środowisku braci Frashërich, przeciwnym zbyt daleko idącemu podporządkowaniu projektów albańskich Turcji i optującym za jednoznacznie patriotycznym, narodowym rysem albańskiego programu politycznego, zdawano sobie jednak wiosną 1878 r. sprawę z tego, że działania na rzecz propagandy albańskiej w przełomowym momencie, jakim był czas bezpośrednio poprzedzający obrady kongresu berlińskiego (VI-VIII 1878), rozpocząć musi jak najliczniejsza reprezentacja Albańczyków. Stanować ją mogła (i miała) tylko grupa niejednorodna, rozwarstwiona ideologicznie – od świadomych albańskich patriotów aż po zdeklarowanych konserwatystów-turkofilów, których początkowo w szeregach założycieli Ligi było zresztą najwięcej. Z punktu widzenia braci Frashërich każda z opcji ideologicznych w Lidze była przydatna. Niejeden cel, zręcznie wyartykułowany (np. krzewienie oświaty wśród Albańczyków, czy samo przeciwdziałanie utracie na rzecz sąsiednich państw chrześcijańskich terytoriów zamieszkiwanych przez Albańczyków), był wspólny dla większości albańskich liderów. Jedynie masowy ruch albański, zauważalny w wymiarze międzynarodowym, lecz zarazem wierny Turkom, liczyć mógł na poparcie najwyższych władz imperium. To zaś, przynajmniej do czasu,

¹⁴ K. Frashëri, *Abdyl Frashëri (1839-1892)*, Tiranë 1984, s. 92; S. Draškić, *Evropa i albansko*, s. 49-51; P. Bartl, *Albanci*, s. 94.

¹⁵ Znanymi i aktywnymi działaczami Komitetu Stambulskiego oprócz braci A. i S. Frashërich i P. Vasy, byli m.in.: M.A. Vroni, J. Vreto, Y. Prizreni, Z. Prishtina, I. Dibra, A. Koronica, M. Harito, S. Toptani, M. Vlora, M. Tahiri, zob.: K. Frashëri, *Abdyl*, s. 92.

¹⁶ J. Rosochacki, *W Imperium Osmańskim XIX w.*, „Przegląd Albański”, 4, 2001, s. 34.

potrzebne było nawet tym Albańczykom, którzy po zaspokojeniu wspólnych turecko-albańskich celów, nie wykluczali wzniesienia antytyureckiej irredenty¹⁷.

Zasług liderów Komitetu Stambulskiego dla sformułowania przez Ligę Prizreńską programu albańskiej ponadreligijnej wspólnoty ideowo-politycznej i kulturowej oraz walki w latach 1878-1881 o terytorialną jedność Albańczyków, nie pomniejsza fakt, iż w pierwszym okresie działalności Ligi, ludziom Komitetu i związanym z nimi delegatom południowoalbańskim nie udało się zdobyć przewagi nad zwolennikami panislamskiego i turkofilskiego nurtu konserwatywnego, rekrutującymi się głównie z Metochii i Kosowa (ale także z Bośni)¹⁸. Mimo początkowej dominacji muzułmańskich, turkofilskich posiadaczy ziemskich, pochodzących z wymienionych krain oraz z terytorium dzisiejszej środkowej Albanii i pogranicza macedońsko-albańskiego, aktywnością dyplomatyczną Ligi od początku jej istnienia kierował przede wszystkim A. Frashëri, szefujący powołanej przez to ciało komisji zagranicznej¹⁹. W dyplomatycznej misji wspierał go w 1878 r. z zaangażowaniem Mehmet Ali Vrioni (1842-1895)²⁰. Bez nich i innych, stopniowo umacniających swe pozycje „stambuńczyków”, Liga Prizreńska być może pozostałaby do końca tylko tym, czym zapewne chciała ją widzieć Turcja i część turkofilskich albańskich begów, a więc narzędziem w rękach Osmanów, kontestującym wyłącznie straty terytorialne imperium i niezdolnym do wyartykułowania w pewnym momencie tych zamiarów albańskich, które wejść mogły w konflikt z interesami tureckimi. Jako taka, Liga pozostałaby też – w wymiarze religijno-politycznym – organizacją o tożsamości *stricte* islamskiej/islamsko-tureckiej, nie przekształcając się w ponadreligijny, narodowy związek patriotyczny, kładący podwaliny pod przyszłą albańską niepodległość²¹, a więc nie wykraczając poza program wyrażony w czerwcu 1878 r. w manifestie Ligi, zatytułowanym po turecku *Kararname* („Księga postanowień”, alb. *Libri i Vendimeve*, inna nazwa turecka: *Kararnameja*)²².

Pierwszoplanowym, choć nie jedynym, projektem doprowadzenia do narodowego przebudzenia Albańczyków i ich jedności, w którym do głosu w czytelny sposób doszła myśl religijna, skądinąd zresztą niezwykle oryginalna, była wysunięta przez Naima Frashëriego (1846-1900), brata wspomnianych wcześniej Abdyla i Samiego, koncepcja uczynienia albańską religią narodową bektaszyzmu, a właściwie jego odłamu, mającego z czasem uzyskać niezależność od głównego centrum

¹⁷ A. Buda, *Shqipëria në vitet e Krizes Lindore (1877-1881)*, „Studime Historike”, 3/1967, s. 102-110.

¹⁸ *Zadružbine Kosova. Spomenici i znamenja srpskog naroda*, Prizren – Beograd 1987, s. 628.

¹⁹ J. Leśny, w: J. Hauziński, J. Leśny, *Historia Albanii*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, s. 174; K. Frashëri, *Abdyl*, s. 219-251.

²⁰ T. Czekalski, *Albania*, Warszawa 2003, s. 23.

²¹ Nt. islamskich (panislamizm i *szarijat*) początków Ligi Prizreńskiej: M. Marović, *Balkanski džoker – Albanija i Albanci: istorijska hronika nastajanja i razvoja albanskog pitanja*, Bar 1995, s. 149-151. O ewolucji Ligi interesujące uwagi (wyodrębnienie w jej działalności „okresu panislamskiego” i „narodowego”, trwającego od wiosny/lata 1880 do IV 1881) odnaleźć można w pracy: I. Senkiewicz, *Albanija v gody Vostočnogo krizisa 1875-1881*, Moskva 1965, s. 114-115.

²² Zwięzła charakterystyka treści *Kararname* m.in. w: W. Szczepański, *Serbowie a Albańczycy w latach 1878-1918*, Poznań 2005 (niepublikowana rozprawa doktorska, napisana w Zakładzie Bałkaniistyki IH UAM pod kier. prof. UAM dr. hab. W. Szulca), s. 63.

religii (tj. anatolijskiej miejscowości Haçi Bektaş Köy) i posługiwać się rodzimą terminologią²³.

Bektaszizm, uznawany przez sunnitów za heretycki, niemoralny i nieortodoksyjny nurt islamu (czci się w nim Alego prawie na równi z Mahometem), zawierający w sobie nie tylko elementy doktryny i tradycji islamskiej, ale także treści przedislamskie i chrześcijańskie²⁴, cieszył się sporą popularnością wśród Albańczyków, licznie zapelniających świątynie tego wyznania (*tekke*). Znalazł on również w albańskiej elicie kilku gorliwych orędowników (na czele z N. Frashërim). Właśnie bektaszycki synkretyzm treści religijnych miał zdaniem N. Frashëriego predysponować to wyznanie do tego, by stało się ono „pewnego dnia powszechną nową religią Albanii”²⁵, zaś w bliższej perspektywie, by odegrało rolę głównego czynnika jednoczącego w naród Albańczyków-muzułmanów i Albańczyków-chrześcijan obu obrządków (tj. łacińskiego i ortodoksyjnego), dążący do ukonstytuowania własnego, niezawisłego państwa. Wysiłek N. Frashëriego, by rozpropagować bektaszizm i wykorzystać go w charakterze religijnego środka dla przezwyciężenia wyznaniowych podziałów między Albańczykami, ostatecznie nie powiódł się, choć lansowane przez tego czołowego animatora *rilindji* religijne bektaszyckie treści, związane z oryginalnymi ideami filozoficznymi i socjopolitycznymi, wywołały znaczący rezonans wśród współczesnych mu Albańczyków (zdecydowanie lepszą recepcję mając jednak w muzułmańsko-prawosławnej południowoalbańskiej Toskerii niż na ziemiach północnoalbańskich, gdzie z sunnickim islamem rywalizował katolicyzm)²⁶. W latach 1913-1916 bektaszizm znalazł się przejściowo w odwrocie, a wiele bektaszyckich świątyń na ziemiach zamieszkiwanych przez Albańczyków zostało zniszczonych, szczególnie przez Greków w Epirze. W obliczu greckiego zagrożenia dla bektaszytów, solidaryzm z albańskimi wyznawcami tej religii prezentowała ludność prawosławna²⁷.

U schyłku XIX i na początku XX w. wśród Albańczyków z pierwszorzędnych dzieł literackich N. Frashëriego, wydanych kolejno w 1896 i 1898 r. w Bukareszcie, większym zainteresowaniem od „Zeszytów Bektaszytów” (alb. *Fletore e Bektashinjet*), cieszyła się „Historia Skanderbega” (*Istori'e Skenderbeut*)²⁸. Przewyższała ona popularnością także, pochodzący również z 1898 r., szyicki epos N. Frashëriego pt. „Karbala” (*Qerbelaja*), poświęcony bitwie pod Karbalą, stoczonej w październiku 680 r. N. Frashëri, o którym G. Dujzings napisał, iż był on przede wszystkim nacio-

²³ R. Elsie, *Zarys historii literatury albańskiej*, z. 3: *Albańska*, s. 74-76; G. Dejzings [Dujzings], *Religija i identitet*, s. 212, 221-234; F. Lubonja, *Albania – wolność zagrożona*, s. 144-145.

²⁴ R. Elsie, *A Dictionary of Albanian Religion*, s. 25-34; J. Drozdiková, *Lexikón islámu*, Bratislava 2005, s. 40; N. Clayer, *Bektachisme et nationalisme albanais*, „Revue des Etudes Islamiques”, 60, 1992 [opublikowano: 1993], s. 271-300.

²⁵ R. Elsie, *Zarys historii literatury albańskiej*, z. 3: *Albańska*, s. 74.

²⁶ Tamże, s. 74-76; G. Dejzings [Dujzings], *Religija i identitet*, s. 221-234.

²⁷ G. Dejzings [Dujzings], *Religija i identitet*, s. 233 (G. Dujzings powołuje się na wskazaną w przypisie 24 pracę N. Clayer).

²⁸ R. Elsie, *Zarys historii literatury albańskiej*, z. 3: *Albańska*, s. 72-75.

nalistą²⁹, przez co rozumieć należy, iż krzewienie wiary i propagowanie określonych idei religijnych podporządkowywał nadrzędnemu celowi, czyli działaniu na rzecz narodowego zjednoczenia Albańczyków, oprócz rozpowszechniania bektaszizmu usiłował zatem poruszyć wyobraźnię Albańczyków także odwoływaniem się do elementów z historii i tradycji chrześcijańskiej, jak i z islamu szyickiego. Wielkie powodzenie w okresie *rilindji* publikacji, w której N. Frashëri wskazywał na średniowiecznego albańskiego wodza Jerzego Kastriotę Skenderbega (Gjergj Kastrioti Skënderbeu, 1405-1468), jako na ponadczasowego narodowego bohatera idealnego, potwierdziło jednak zasadność akcentowania w roli pierwszoplanowych czynników albańskiej jedności mitu wspomnianej postaci (oraz mitu „złotej skanderbegowej epoki” i starożytnych, ilirskich korzeni), wraz z tymi z pozostałych elementów albańskich tradycji, które miały uniwersalne znaczenie dla ogółu Albańczyków, nie wiążąc się wprost z żadną z wyznawanych przez nich religią.

Również osadzanie koncepcji odrodzeniowych, w tym idei budowania narodowej jedności Albańczyków, na fundamencie religii chrześcijańskiej, nie mogło z pewnych względów stać się gwarantującym sukces sposobem na przekształcenie podzielonych społeczności albańskich w jeden nowoczesny naród, zdolny do wykreowania własnej państwowości.

Prawosławie, przy systemie organizacyjnym obrządku wschodniego, zakładającym istnienie kościołów narodowych, w momencie braku autokefalii albańskiej (stworzonej w 1919 r. w Stanach Zjednoczonych i dopiero w 1937 r. uznanej przez patriarchat konstantynopolitański), nie mogło na przełomie wieków XIX i XX stanowić należytego oparcia dla dążeń albańskich, co więcej – powodowało grawitację części ludności południowoalbańskiej ku Grekom. Oczywiście jednak, patrząc na fundamenty *rilindji*, pamiętać należy o roli prawosławnych intelektualistów i patriotów albańskich wyznania prawosławnego (na czele z Naumem Veqilharxhim, 1797-1866), których dorobek na polu odrodzenia kultury albańskiej i wykreowania ideologii jedności narodowej był ogromny.

Znaczący wkład w odrodzenie narodowe Albańczyków i budowę niepodległej Albanii wnieśli katolicy północnoalbańscy³⁰. W kluczowych dla albańskiego przebudzenia narodowego momentach, takich, jak okres działalności Ligi Prizreńskiej, ich liderzy skupieni byli jednak głównie na swoich partykularnych interesach. Rozdźwięki między północnoalbańskimi komitetami Ligi (funkcjonującymi w wilajecie szkoderskim) a ciałami zarządzającymi całością organizacji były wyraźne.

Istotne były jednak również profity dla „sprawy albańskiej” jako takiej (czyli traktowanej całościowo), pojawiające się w związku z aktywnością odrodzeniową (choćby i realizowaną w sposób ograniczony względami partykularyzmu) północnoalbańskich liderów katolickich. Można dostrzec kilka tego rodzaju korzyści, przede wszystkim zaś dwie bezwzględnie warte odnotowania.

Po pierwsze, w ośrodkach takich jak Szkodra, Leża (Lezhë), czy Shëngjin (wł. San Giovanni di Medua, serb. Sveti Jovan Meduanski, Medova), a czasem także

²⁹ G. Dejzings [Dujzings], *Religija i identitet*, s. 222.

³⁰ W. Szczepański, *Znaczenie katolicyzmu dla odrodzenia*, s. 5-15.

w kosowskich Prisztinie i Janjevie, czy w okolicach metochijskich miast Đakovica (alb. Gjakovë) i Peć (alb. Pejë), również zamieszkiwanych przez grupy albańskich katolików, stosunkowo szybko dokonywała się recepcja albańsko- i obcojęzycznych publikacji, niosących treści istotne dla albańskiego odrodzenia narodowego, wydawanych przez Albańczyków i cudzoziemców w Europie Zachodniej i Środkowej, w Rumunii³¹, w Stambule, a nawet za oceanem (w Stanach Zjednoczonych). Nierzadko, właśnie za pośrednictwem Albańczyków z wymienionych terytoriów, położonych w wilajetach szkoderskim i kosowskim, materiały te trafiały do innych, bałkańskich skupisk ludności albańskiej.

Po drugie, los katolików albańskich nieustannie przez cały okres albańskiego odrodzenia narodowego (a także przed nim i po nim) interesował w szczególności sposób mocarstwa europejskie, to zaś było dla elit albańskich doby odrodzenia narodowego politycznie atrakcyjniejsze od ewentualnego dyskontowania zainteresowań wciąganiem we własne strefy wpływów albańskich plemion katolickich przez Serbię i Czarnogórę³². Niektóre z mocarstw, szczególnie prowadzące w stosunku do albańskich katolików politykę *Kultusprotektoratu* Austro-Węgry, niezmiennie skłonne były (naturalnie nie bezinteresownie) do wywierania presji na Turcję, w celu zagwarantowania poprawy położenia ludności albańskiej. Upominano się zwłaszcza o katolików, jednak z czasem coraz częściej C. K. Monarchia (ale także rywalizujące z nią o wpływ na Albańczyków Włochy czy, w mniejszym stopniu, Francja, Wielka Brytania i Niemcy) troszczyły się o egzystencję ogółu albańskich poddanych sułtana. Dodawanie przez północnoalbańskich katolików do podnoszonych przez siebie koncepcji odrodzenia narodowego konkretnych postulatów politycznych kontekstu religijnego (hasła, w których domagano się wolności religii i równouprawnienia, czy wręcz określonych przywilejów dla albańskich, a niekiedy i innych, niemuzułmanów – np. w zakresie ich partycypacji w administracji lokalnej), wywoływało głęboki oddźwięk w wyżej wymienionych państwach, dążących do osłabienia Turcji i związania ludności nietureckiej z Bałkanów z własnymi interesami w tym regionie³³. Albańskie elity z europejskiej części Turcji, podupadającej i coraz słabiej potrafiącej przeciwdziałać agresjom zewnętrznym, jak i rozsadzającą ją od wewnątrz tendencjom odśrodkowym³⁴, konstruując programy odrodzeniowe, doskonale zdawały sobie sprawę z tego, jak bardzo potrzebne jest jej zbliżenie się do Zachodu³⁵. Jeśli już zatem w ogóle decydowały się sięgać po retorykę religijną, czyniły to głów-

³¹ Szczególnie Bukareszt stanowił dla albańskiego ruchu narodowego prężny ośrodek polityczny i wydawniczy, przyciągający, mimo ich dominacji, nie tylko prawosławnych Albańczyków.

³² M. Marović, *Balkanski džoker – Albanija i Albanci*, s. 144-146.

³³ Tamże. D. Janjić, *National Identities, Movements and Nationalism of Serbs and Albanians*, „Balkan Forum. An International Journal of Politics, Economics and Culture”, vol. 3, no. 1 (10), Skopje 1995, s. 23; N. Žutić, *Vatikan i Albanci u prvoj polovini XX veka (do 1941)*, Beograd 2000, s. 18-25; P. Hradečný, [w:] P. Hradečný, L. Hladký, *Dějiny*, s. 265-268; R. Elsie, *Zarys historii literatury albańskiej*, z. 3; *Albańska*, s. 84-85; I. Blumi, *Contesting the Edges of The Ottoman Empire: Rethinking Ethnic and Sectarian Boundaries in The Malësore, 1878-1912*, „Middle East Studies”, vol. 35, 2003, s. 240.

³⁴ Obraz podupadającego w XIX i na początku XX w. imperium osmańskiego: T. Wituch, *Tureckie przemiany: Dzieje Turcji 1878-1923*, Warszawa 1980.

³⁵ F. Lubonja, *Albania – wolność zagrożona*, s. 142-143.

nie w wymiarze podkreślania duchowej więzi ze światem chrześcijańskim lub, co najmniej, nieakcentowania dominujących wpływów islamu na większość Albańczyków. Starano się również nie nagłaśniać wybuchających na tle religijnym konfliktów wewnątrzalbańskich, choć dochodziło do nich (głównie do konfrontacji muzułmańsko-katolickich) wcale nierzadko (szczególnie w Kosowie i Metochii)³⁶. Jak elity albańskie zdawały sobie sprawę, że nie dojdzie do żadnej masowej rechryzianizacji Albańczyków, zislamizowanych w imperium osmańskim, tak też znakomicie rozumiały one, że roztapianie się w islamskim morzu, prowadzące do zacieśniania więzi z Turkami, odgradza ludność albańską od życziwego im zewnętrznego, pozabalkańskiego świata i niejako unieruchamia w obrębie imperium osmańskiego³⁷.

W dobie albańskiego odrodzenia narodowego elity albańskie stosowały takie strategie, jak akcentowanie więzi narodowej ponad podziałami religijnymi, lansowanie koncepcji „albańskość – religią Albańczyków” (mającej swoje źródło w cytowanym już wyżej utworze poetyckim P. Vasy), czy też wskazywanie na to, że wśród niejednokrotnie niedających się zakamuflować religijnych twarzy albańskiej *rilindji*, w szczególny sposób uwidaczniają się oblicze chrześcijańskie oraz oblicze liberalnej filozofii bektaszyzmu.

W historiografii, mniej lub bardziej wnikliwie konstatując powyższe zjawiska i fakty, konstruuje się narracje, operujące pojęciami takimi, jak „areligijny albański ruch narodowy”, „areligijna płaszczyzna albańskich dążeń zjednoczeniowych” etc. Poszczególni badacze, słusznie dostrzegając wagę czynników, które w XIX w. rzeczywiście stanowiły zaczyn albańskiej jedności narodowej (takich jak język, wspólnota zwyczajów czy, wspomniane w niniejszym wystąpieniu, mity), sugerują, że animatorzy albańskiego ruchu narodowego uznali za celowe wykreowanie narodu areligijnego, tudzież wielowyznaniowego (określenie bliższe Tadeuszowi Czekalskiemu³⁸). Przemówić miało za tym jakoby to, iż z jednej strony elity albańskie nie mogły dopuścić do utknięcia przez Albańczyków w nazbyt bliskim związku z Turkami, z drugiej zaś ciężko byłoby większości Albańczyków pogodzić się z odarciem albańskiej tożsamości z niektórych, bardzo starych jej elementów, czerpiących z zasad oryginalnego prawa zwyczajowego, stojącego w paru kwestiach etycznych w sprzeczności z moralnością chrześcijańską³⁹.

Zdaniem piszącego te słowa, w świetle znanych dość powszechnie istotnych faktów historycznych, nieporozumieniem i nadużyciem byłoby twierdzenie, że albański ruch narodowy w XIX i na początku XX w. miał charakter antyreligijny. Obronę teorii o antyreligijnym obliczu *rilindji* powierzyć można już chyba wyłącznie niezachwianym wyznawcom myśli E. Hoxhy.

Z pewnością, choć w albańskim ruchu odrodzenia narodowego ujawniało się raz po raz to czy owo oblicze religijne, co zasługuje na dostrzeżenie i podkreślenie przez badaczy parających się historią narodową Albańczyków, ruch ten, traktowany

³⁶ G. Dejzings [Dujzings], *Religija i identitet*, s. 215.

³⁷ F. Lubonja, *Albania – wolność zagrożona*, s. 142-143.

³⁸ T. Czekalski, *Zarys dziejów chrześcijaństwa albańskiego w latach 1912-1993*, Kraków 1996, s. 20.

³⁹ Tamże.

całościowo, nigdy nie został zdominowany przez którąkolwiek z religii i jako taki nie przyjął w sposób jednoznaczny charakteru aktywności opierającej się na którejś z doktryn religijnych.

Z dwóch pozostałych określeń („areligijne” i „ponadreligijne”) autor niniejszych rozważań skłania się do zdefiniowania „oblicza albańskiego ruchu narodowego” jako „ponadreligijnego”.

W kluczowych dla albańskiej *rilindji* przedsięwzięciach politycznych, jak starano się to powyżej wykazać, nie doszło do eliminacji ani zawieszenia wymiaru religijnego. P. Vasa w 1878 r., czy w późniejszym okresie *rilindji* poeta Asdreni (Aleksandër Stavri Drenova, 1872-1947), znany m.in. jako autor słów albańskiego hymnu narodowego, domagali się zapomnienia przez Albańczyków o podziałach religijnych, o „[...] nieoglądaniu się na nie, lecz ratowaniu tego, co z Albanii zostało”, ale nie postulowali bynajmniej religijnej amnezji⁴⁰.

Wymiar religijny uobecniał się jeszcze wyraźniej w albańskich inicjatywach kulturowych okresu odrodzenia narodowego, których w niniejszym wystąpieniu nie rozpatrywano, traktując je jako temat na osobne dociekania.

Ta część elity albańskiej, funkcjonującej na Bałkanach i w diasporze, której zasługą było przebudzenie narodowe Albańczyków w XIX i na progu XX w., wypracowała program uczynienia religią Albańczyków albańskości, a więc więzi z ziemią, językiem i prastarym obyczajem. Dla osiągnięcia tego celu usiłowano w dobie *rilindji* ignorować podziały religijne i wygaszać dochodzące gdzieś do głosu międzywyznaniowe waśnie. Dzięki temu religijność jednostek czy całych społeczności nie ucierpiała, lecz jedynie przestała zajmować istotne miejsce w polu wewnątrzalbańskich konfrontacji. Wypracowano w ten sposób ponadreligijny konsensus, nadano albańskiej *rilindji* „ponadreligijne oblicze” i, choć niektórym może wydać się to jedynie językowym niuanssem, znaczyło to jednak coś nieco innego niż uczynienie jej ideą i ruchem o naturze „areligijnej”.

THE RELIGIOUS, OVER RELIGIOUS, NONRELIGIOUS OR ANTIRELIGIOUS FACE IN THE NATIONAL ALBANIAN AWAKENING, 1878-1918

Summary

The national Albanian consciousness was developed and popularized by the historical process. It was created with an accompanying desire for territorial integration. These elements were determined as the national Albanian revival in historiography. It had the most significant stage since 1878 (The League of Pristina) to

⁴⁰ S.E. Mann, *Albanian literature: An outline of prose, poetry and drama*, London 1955, s. 58. Zob. również: S. Maliqi, *Albanians between East and West*, [w:] G. Dujzings, D. Janjić, S. Maliqi, *Kosovo – Kosova. Confrontation or coexistence*, Nijmegen 1997, s. 115-122.

1918 (the fragile global Albanian statehood attempted to revive after First World War; it was only a short episode which lasted less than two years).

The Albanians, who were divided into several religious groups, had a basis of unificatory aspirations which consisted of specific political and territorial purposes, only one language and crucial rules (in original custom law). Step by step, the bonds tightened between different Albanian groups. This process caused building the unity which can't destroy a specific Albanian variety (religious as well).

To have the Albanian "unity in a variety" as the Albanian religion, we need the Albanianism. The term, which was formed by Pashko Vasa, has an influence on the national Albanian revival. We can't look at an religion issue in the days of Rilindja through the prism of the idea of P. Vasa. A religious affiliation in a different Albanian communities and the individuals had significant influence on an election made by the Albanians in 1878-1918.

There is no simple answer to the question: did the national Albanian revival in 1878-1918 have religious, over religious, nonreligious or antireligious face (maybe several faces?). It was a product of different religious believer (the Sunnism, the Bektashism, the Eastern or Western Christianity) and followers of doing the Albanianism as the one original Albania religious. The Albanian revival doesn't have any nonreligious or antireligious face but only over religious. Over religious face jointly created a reviving plan in a harmonious way by different religious representatives. They were able to cooperate in adverse circumstances.